

Petar Lazić

OPASNA INDIVIDUA I OPASNO DRUŠTVO

(Medicinska i moralna neuračunljivost

kao opravdanje za zločine bez presedana)

„Nema dokumenta kulture koji istovremeno ne bi bio dokument varvastva.“¹
(Valter Benjamin)

Skoro ceo jedan vek pojam „opasne individue“² bio je potencijalno prisutan u sudskoj praksi kroz pojam monomanije, da bi konačno bio prihvaćen i u sudskom mišljenju. Prihvatanjem pojma opasne individue, društvo neminovno prihvata pravne norme da interveniše protiv pojedinca zbog onoga što on jeste. Genezu nastanka pojma „opasne individue“ Mišel Fuko pokazuje kroz sudsku praksu prve polovine XIX veka i niza stravičnih zločina bez jasne motivacije, koji su se dogodili između 1800. i 1835. godine – pri čemu se za njihovo objašnjenje

¹ Benjamin, Valter: „Eseji“, NOLIT, Beograd, 1974; str. 82.

² „Termin, 'opasno biće', koji je od tada središnji, verovatno je uveo Princ, na sednici Međunarodne Unije za Krivično Pravo, u septembru 1905.“ (Fuko, Mišel: „Opasna individua“, Ženske studije br. 13; „Centar za ženske studije“; Beograd, 2002; str. 27.)

(ili pokušaj razumevanja) pravna praksa oslanja na mišljenje medicine, čime počinje svojevrsna psihijatrizacija delikvencije.³ Samim činom uvođenja psihijatrijske ekspertize koja se ugrađuje u pravnu normu, dolazimo do pitanja bezbednosti pojedinca u odnosu na potencijalno „opasno državu“, odnosno upotrebu i zloupotrebu njenih vladajućih merila. Da ne govorimo o mogućnostima (nehotičnim i namernim) samih psihijatara prilikom izricanja ekspertize. Da li zaista postoji objektivna opasnost po društvo od takozvane opasne individue?

„Prvo od velikih zločina bez razloga u ranom devetnaestom veku, rasprava se, zapravo, nije toliko vodila oko slobode, iako je to pitanje bilo uvek prisutno. Stvarni problem koji je svuda bio na snazi, bio je problem opasne individue. Da li postoje individue koje su urođeno opasne?“⁴

Da Fukoovo pitanje nije bez osnova, pokazuju i brojne današnje rasprave na tu temu – i to rasprave u kojima učestvuju stručnjaci iz različitih oblasti, od pravnika do samih psihijatara. Gde se nalazi granica koju je moguće predvideti, od koje pojedinac objektivno počinje da ugrožava svoju okolinu, odnosno društvo u celini – a gde je, pak, granica čijim prelaskom društvo svojim normama ugrožava slobodu pojedinca? Čak i kada je pravna norma doneta iz najboljih pobuda, uvek postoji mogućnost njene zloupotrebe ili pogreške u ekspertizi zbog previše nepoznatih u jednačini zvanoj „definisanje neuračunljivosti“ i u skladu s tim potencijalne sklonosti ka delikvenciji. Koliko je to pitanje i danas aktuelno pokazuje rasprava povodom izmena Zakona o zdravstvenoj zaštiti u Srbiji, od pre desetak godina. Naime, na samom početku teksta o ovom Zakonu, profesor Pravnog fakulteta Momčilo Grubačić u autorskom komentaru u dnevnom listu „Danas“, kaže: „Novi Zakon o zdravstvenoj zaštiti, donet početkom decembra prošle godine (stupio na snagu 10. decembra 2005), sadrži jednu novinu koja može da bude izuzetno opasna za građane i njihovo ljudsko pravo na ličnu slobodu.

³ Ibid; str. 9–11.

⁴ Ibid; str. 27.

Mislim da je na samom početku primene novog Zakona neophodno upozoriti na tu opasnost.”⁵

Komentarišući odredbe člana 44 navedenog Zakona, Momčilo Grubišić izričito tvrdi: „Do sada je prinudna hospitalizacija duševnih bolesnika bila mogućna samo kao krivična sankcija. Ako duševno bolesno lice u stanju neuračunljivosti učini krivično delo (nije dovoljno samo da postoji duševna bolest, već i nesposobnost shvatanja značaja svoga dela) sud mu može izreći meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, ali samo ako osim toga utvrdi i da postoji ozbiljna opasnost da će učiniti novo teško krivično delo i da je radi otklanjanja te opasnosti potrebno njegovo lečenje u zdravstvenoj ustanovi. Kao što se vidi, meru izriče sud u sudskom postupku, uz brojne garancije koje taj postupak sadrži i samo ako se ispune zakonom propisani uslovi. Ova mera Krivičnog zakonika postala je sada suvišna, jer se isti cilj (prinudna hospitalizacija) može postići mnogo jednostavnije, bez ikakvog postupka i bez ikakvih uslova, samo na osnovu pretpostavke lekara da postoji opasnost od pretpostavljenog duševnog bolesnika koji nikakvo nedelo još nije izvršio.

Najveća opasnost od prinudne hospitalizacije koju predviđa novi Zakon o zdravstvenoj zaštiti sastoji se u mogućnosti pogrešne primene te mere i njene veoma lake zloupotrebe. Primena je moguća uvek kad lekar, koji ne mora biti specijalista, utvrdi da pacijent ima neku duševnu bolest i proceni da je priroda te bolesti takva da ugrožava nečiji život ili imovinu. Obe procene su nesigurne i subjektivne i zbog toga je mogućnost grešaka velika.”⁶

Iz ovakve kritike Zakona o zdravstvenoj zaštiti, nameće se sâma po sebi dilema: – Ko je tu opasniji, „opasna individua” ili „opasno društvo”? Uostalom, istorija je prepuna primera kada je društvo sistematski bilo opasnije po okolinu od bilo kog pojedinca. Na primer, Šarentonska bolnica jeste bila azil za umobolne, ali

⁵ Prof. dr Momčilo Grubišić: „Čuvajte se psihijatra“ (Povodom novog Zakona o zdravstvenoj zaštiti); „Danas“, 30. januar 2006.

⁶ Ibid.

u popriličnom broju su je popunjavali i učesnici neuspelih zavera, revolucionari ili naprosto žrtve političkih intriga. Istorija je zabeležila obilje sličnih (pojedinačnih i masovnih) primera, naročito u totalitarnim režimima. O totalitarnim režimima kao „opasnim društvima” (poput Hitlerovog Trećeg Rajha) biće reči nešto kasnije.

Prirodna prava čoveka, doživela su, naročito u drugoj polovini dvadesetog veka, pored filozofskog opusa još i svoj pravnonormativni izraz u vidu velikih i univerzalnih kodifikacija. I, mada je kultura prirodnog prava dobila u svom legitimitetu toliko mesta da bi se moglo govoriti o začecima jednog univerzalnog ili svetskog prava (po kojima bi osnovna prirodna prava čoveka bila jednom zauvek zaštićena, te da će nastupiti vreme u kome će prirodna prava čoveka biti ostvarena bez obzira na razlike koje među ljudima postoje po rođenju ili ubeđenju), primer današnjeg raznolikog tretmana homoseksualaca u različitim državama, najbolje pokazuje svu relativnost tradicionalno shvaćenog pojma „opasne individue”. U pojedinim teokratskim državama homoseksualci su i dan-danas „opasne individue” i podležu pravnim normama koje u sebi uključuju pojmove „bolest” i „protivprirodni blud”. S druge strane, u velikom broju sekularnih država pravno je sankcionisana homofobija. Ko je tu onda „opasan pojedinac” a ko „opasna država”? Potpuno različiti kulturološki, religiozni i ideološki kodovi, koristeći ista medicinska znanja, tj. psihijatriju kao nauku – na dijametralno suprotan način definišu pojam „opasnog pojedinca”.

Drugi problem psihijatrizacije delikvencije leži u činjenici da ukoliko je subjekt nuračunljiv, to više nije u nadležnosti suda, već psihijatrijskih ispitivanja: „Monstruozni zločin koji je, kako protivprirodan, tako i iracionalan, predstavlja tačku u kojoj se susreću medicinsko ukazivanje na to da je ludilo naposljetku uvek opasno i nemogućnost suda da odredi kaznu za zločin a da nije utvrdio motive zločina. Bizarna simptomatologija manije ubistva uspostavljena je u tački konvergencije ova dva mehanizma.”⁷

⁷ *Fuko, Mišel: „Opasna individua”, Ženske studije br. 13; „Centar za ženske studije”; Beograd, 2002; str. 19.*

Transformacija starog pojma krivične odgovornosti iznedrila je svojevrstan paradoks, po kome, što je zločin manje opravdan (nervno rastrojstvo, mahnitost, monomanija) – to je veća verovatnoća da će društvo zločincu oprostiti. Mišel Fuko genezu tog paradoksa objasnio je na sledeći način:

„Još jedna važna posledica jeste ta da će postojati značajna transformacija starog pojma krivične odgovornosti. Ovaj pojam, barem u izvesnom smislu, bio je blizak građanskom pravu. Na primer, da bi se nekome pripisalo nasilje bilo je nužno da je on slobodan, svestan, da ne pati od *demencije*, da je netaknut bilo kakvom krizom ili *mahnitošću*. Sada odgovornost neće više biti ograničena na ovaj oblik svesnosti, već na inteligibilnost čina sa osvrtom na to kako je sproveden, na karakter i događaje iz prošlosti individue. Što je delo više psihološki određeno, to se više počinitelj smatra odgovornim pred zakonom. Što je zločin više, tako da kažemo, neopravdan i neodređen, postoji veća tendencija da se on oprost. Ovde postoji paradoks: zakonska sloboda subjekta dokazana je činjenicom da se njegov čin posmatra kao neizbežan, određen; manjak njegove odgovornosti dokazan je činjenicom da se njegov čin posmatra kao neizbežan. Ovim neodrživim paradoksom monomanije i monstrozno čina, psihijatrija i krivično pravo ušli su fazu neizvesnosti iz koje mora da se izađe; igra između krivične odgovornosti i psihološkog determinizma postala je krst zakonskog i medicinskog mišljenja.”⁸

A kako je pravosuđe došlo do ovog paradoksa? Time što je tema opasnog čoveka postala zajednički imenitelj i za institucije psihijatrije kao i za institucije pravosuđa: „U devetnaestom i dvadesetom veku raste tendencija da praksa kažnjavanja i teorija kažnjavanja od opasne individue naprave metu intervencije kazne. U devetnaestom veku psihijatrija će pokazati, takođe, rastuću tendenciju da traži patološka obeležja koja mogu da markiraju opasne individue: moralnu neuračunljivost, instinktivnu neuračunljivost, i degeneraciju. Ova tema opasne individue dovešće, s jedne strane, do pojavljivanja antropologije zločinca, kao u

⁸ Ibid.

italijanskoj školi, i s druge strane, do teorije o odbrani društva koja je prvi put predstavljena u belgijskoj školi.”⁹

Kao što pojedinac može biti „opasna individua” po društvo, tako i društvo može sistematski ugrožavati slobodu pojedinca i time se pretvoriti u „opasno društvo”. Na tu temu Hana Arent u postskriptumu „Ajhmana u Jerusalimu” kaže: „Baš kao što su za vladavinu zakona, smišljenu da eliminiše nasilje i rat svih protiv svih, uvek potrebni instrumenti nasilja da bi se obezbedilo njeno postojanje, tako i vlast može biti primorana da počini dela koja se, generalno govoreći, smatraju zločinima kako bi obezbedila sopstveni opstanak i opstanak prava. Ovo je često temelj kojim se opravdavaju ratovi, ali kriminalni postupci države ne događaju se samo na polju međunarodnih odnosa, a istorija civilizovanih nacija zna za mnoge takve primere – od Napoleonovog atentata na vojvodu od Enghijena, do ubistva socijalističkog vođe Mateotija, za koje je verovatno odgovoran sâm Musolini.”¹⁰

Kada je već spomenuta „istorija civilizovanih nacija”, nije zgoreg podsetiti se osvajanja Latinske Amerike od strane španskih konkvistadora.¹¹ Takozvana „civilizovana nacija“ izvršila je jedan od najvećih genocida u poznatoj istoriji. Severnoamerički istraživač, Dobyns, izračunao je da je 95% ukupnog stanovništva Amerike umrlo u prvih 130 godina nakon dolaska Kolumba.¹² Sa druge strane, Kuk i Borah sa univerziteta u Berkliju utvrdili su da se ukupno stanovništvo Meksika smanjilo sa 25,2 miliona 1518. godine na 700.000 – 1623. godine, što znači na manje od 3% od ukupnog stanovništva 1518. godine.¹³ Poređenja radi,

⁹ Ibid.

¹⁰ **Arent, Hana:** „Ajhman u Jerusalimu: izveštaj o banalnosti zla“; „Samizdat/Free B92“; Beograd, 2000; str. 260.

¹¹ Konkvistador (šp. *conquistador* = *osvajач*) naziv je za španske vojnike, istraživače i avanturiste, koji su osvojili veliki deo Amerike i stavili je pod špansku kolonijalnu vlast tokom XVI veka. Taj period u istoriji američkog kontinenta koji je poznat pod imenom konkvista (šp. *conquista* = *osvajanje*) nije trajao ni ceo vek. Konkvista je zvanično ukinuta 1573. godine i termin je zamenjen rečju *pacifikacija*.

¹² **Dobyns, H. F.:** „Their number become thined: Native American population dynamics in Eastern North America“; „University of Tennessee Press“, Knoxville (Tennessee); 1983.

¹³ **Cook, S. F. & Borah. W. W.:** „The indian population of Central Mexico“, „University of California Press“, Berkeley (California); 1963.

nije zgoreg navesti podatak da je 1492. (godina kada je Kolumbo „pronašao“ Ameriku) ukupan broj stanovnika u Španiji i Portugaliji, zajedno nije prelazio 10 miliona.¹⁴

Na osnovu dostupnih spisa i prepiske, istoričari su došli do zaključka da su konkvistadori namerno uništili na stotine autohtonih kultura Latinske Amerike.¹⁵ Tako, već u XVI veku, meksički mislioc Alva Içtlilçočitl osuđuje okrutnost Španaca sledećim rečima: „Tog dana (kada je grad bio osvojen), učiniše jedno od najvećih okrutnosti ikada učinjenih nad nesrećnim Meksikancima u ovoj zemlji. Plač žena i dece je bio toliki da su se lomila srca muškaraca.“¹⁶ U jednom drugom meksičkom tekstu iz tog vremena, opisuju se konkvistadori kao otimači: „Sve uzeše, načiniše se gospodarima svega, oteše sve kao da je njihovo, kao da im je to suđeno. Zatim počеше da skidaju zlato, i kada ga skinuše, sakupiše sve što ostade, sakupiše ga na sred dvorišta, u samu sredinu dvorišta: sve beše fino perje.“¹⁷

U leto 1550. u Valjadolidu održana je rasprava na kraljevskom savetu sa jednom jedinom temom: „Da li su varvari ljudi, te samim tim da li podležu Hristovim zakonima?“¹⁸ Dominikanac Bartolomeo de las Kasas, doneo je na Savet podeblji izveštaj iz prve ruke, neborivi dokaz o okrutnom ponašanju konkvistadora i danima je iznosio odbranu prava američkih domorodaca. Svoju odbranu je završio rečima: „Svi smo mi ljudi!“ Uprkos takvom stavu prema Indijancima, de las Kasas je ipak prihvatao ropstvo ljudi i žena iz Afrike kao legitimnu i prirodnu činjenicu. Za to vreme, čuveni ondašnji humanista i aristotelovski prosvetitelj Huan Hines de Sepulveda tvrdio je da su „Indijanci po prirodi stvoreni da budu robovi“, koji su, prema definiciji Aristotela, „nečovečni varvari koji misle da je najveći dar koji mogu ponuditi Bogu ljudsko srce.“ Čak ni njihova briljantna umetnost, skulpture i arhitektura, za Sepulvedu nisu bili dokaz

¹⁴ **Mann, Charles:** „1491“, „Taurus“, Madrid; 2006; pag. 136.

¹⁵ **Ribeiro, Darcy:** „Las Américas y la civilización“, CEAL, Buenos Aires; 1976.

¹⁶ XIII relación de Alva Ixtlilxóchitl.

¹⁷ Los españoles funden los presentes de oro, „Códice Florentino“.

¹⁸ **Watner, C:** „All Man are One“, „The libertarian tradition in Sixteenth Century Spain“, J Libertarian Studies 1987/8 (2); pag. 293–309.

postojanja civilizacije, jer „i pčele i pauci stvaraju dela koja čovek ne može da imitira.“

Na osnovu izlaganja Bartolomea de las Kasasa, ondašnji španski kralj Karlo V, obustavio je Konkvistu i naredio istragu o iznetim optužbama. Ubrzo je donet i novi zakon po kome se domoroci smatraju ljudima, te kao takvi ne smeju biti robovi. Sva imanja su, inače, oduzeta konkvistadorima i stavljena pod direktnu upravu Krune.¹⁹

Navedeni primer dosta kazuje o „istoriji civilizovanih nacija“. Dakle, u vreme prosvetiteljstva, samo zahvaljujući upornosti i elokvenciji dominikanskog sveštenika de las Kasasa za nekoliko glasova pobedila je odluka da su „varvari ipak ljudi“. Da je Kraljevski savet u Valjadolidu doneo drugačiju odluku, pitanje je u kom pravcu bi se razvijala „istorija civilizovanih nacija“, odnosno – da li bi „civilizovani“ Evropljani do dana-današnjeg smatrali da žitelji Latinske Amerike nisu ljudi?! Jedna od teza prosvetitelja Huana Hinesa de Sepulvede bila je da nema svrhe pokrštavati domoroce jer oni, kao ni životinje, ne mogu da prime Hristovu veru. Pošto je pobedila suprotna strana, zahvaljujući jezuitima, u roku do dvesta godina ceo kontinent je pokršten, što milom, što silom.

Hana Arent, povodom suđenja Ajhmanu u Jerusalimu, kaže: „Njihov slučaj se zasnivao na pretpostavci da je optuženi, kao sve 'normalne osobe', morao biti svestan zločinačke prirode svojih dela, a Ajhman je doista bio normalan utoliko, što 'nije predstavljao izuzetak u nacističkom režimu'. Međutim, u uslovima Trećeg Rajha samo se od 'izuzetaka' moglo očekivati da će reagovati 'normalno'. Ta prosta istina kod sudija je proizvela dilemu koju nisu mogli ni da reše ni da zaobiđu.“²⁰

Istorija je prepuna slučajeva gde su čitava društva bila „opasna“ na način da se samo „od 'izuzetaka' moglo očekivati da će reagovati 'normalno'“. I sva ta „opasna društva“ sebe su smatrala obrascem normalnosti, a zločini koji su činjeni

¹⁹ Ibid.

²⁰ **Arent, Hana:** „Ajhman u Jerusalimu: izveštaj o banalnosti zla“; „Samizdat/Free B92“; Beograd, 2000; str. 30.

prema pojedincima ili čitavim narodima, obično su vršeni u ime „viših interesa“.²¹ Svejedno da li je te više interese proizvela ideologija, religija ili obična ljudska glupost koja je poprimila obličje borbe za pravdu. Bilo da govorimo o „opasnoj individui“ ili o „opasnom društvu“, ostaje otvorenim pitanje osnovnog pojma – pojma normalnosti. S vremena na vreme, skoro sva društva dolazila su u situaciju da se izjašnjavaju na temu (metaforički rečeno) „da li su domoroci ljudi“. Svejedno da li pojam domorodaca doživljavamo bukvalno, ili ga koristimo u prenesenom značenju – dakle, govorimo o svima onima koji su na bilo koji način drugačiji od nečega što je definisao Duh vremena jedne države (Indijanci i crnci svojevremeno u SAD, Jevreji u Hitlerovoj Nemačkoj, homoseksualci u velikom broju teokratskih država, ideološki protivnici u totalitarnim režimima, itd...).

Potreba da postoji *jedna* apsolutna istina, da se veruje u samo *jednog* Boga, da se govori samo *jednim* jezikom, ili (za ovaj tekst zanimljiv primer) da se poseduje samo *jedan* kriterijum normalnosti – proističe, pre svega, iz ljudske nesigurnosti u ispravnost sopstvenih postupaka. Propali su svi dosadašnji pokušaji da se različita merila ispravnosti i verovanja smanje na zadata brojku (*jedan*) a cena koju je čovečanstvo u tim pokušajima platilo, što u ljudskim žrtvama, što u materijalnim dobrima – nema načina da se izmeri. O nemogućnosti stvaranja jedne jedine privilegovane perspektive, Dušan Stojnov kaže: „I pored svih nastojanja ljudi da dosegnu *jednu* privilegovanu perspektivu i izvesno ovladaju znanjem koje je ispravno i nepromenljivo, i koje bi ih moglo lišiti neprijatne strepnje o tome kakve će biti posledice njihovog delanja, do ostvarenja ovakve težnje se još uvek nije došlo.“²²

²¹ **Zločin protiv čovečnosti** je krivično delo predviđeno međunarodnim i unutrašnjim pravom, koje se prvi put pojavilo na suđenju u Nirnbergu. Do tada zločin protiv čovečnosti nije bio jasno izdvojen u većini zakonodavstava u svetu već je obično bio regulisan kao ratni zločin ili u okviru krivičnih dela protiv međunarodnog prava. Prihvatanjem Rimskog statuta, za sve zemlje koje su ga usvojile, stvorilo je obavezu da predvide ovo delo u svojim krivičnim zakonodavstvima.

²² **Stojnov, Dušan: „Od Psihologije ličnosti ka psihologiji osoba: (konstruktivizam kao nova platforma u obrazovanju i vaspitanju)“**; „Institut za pedagoška istraživanja“; Beograd, 2005; str. 130.

Vekovima je utvrđivanje istine u nauci podrazumevalo iznalaženje određene suštine objekta proučavanja. Ta suština morala je biti stabilna, nepromenljiva i nezavisna od uslova eksperimenta, kao i delatnosti samih naučnika. Pokazalo se, međutim, u mnogim humanističkim oblastima, da postoji interakcija između subjekta i objekta posmatranja. Tako Vigotski iznosi ideju o prelazu od interpsihičkih funkcija ka intrapsihičkim „opšti zakon razvitka svih viših psihičkih funkcija, koje nastaju prvobitno kao vidovi delatnosti u saradnji“.²³

Konstruktivisti naglašavaju da ne postoji jedna suština unutar neke osobe. Kakva je neko osoba, to se stvara kroz odnose sa drugim ljudima. Ne samo da konstruktivizam daje prednost odnosima nad suštinom, već oslanjajući se, između ostalog i na saznanja savremene fizike, zagovara stav da je posmatrač uvek deo slike koju posmatra. Na taj način ono što mi znamo o drugim ljudima nije odraz njihove unutrašnje suštine koja ostaje nepromenljiva uprkos našim naporima da je osmislimo, već je istina upravo obrnuta – osmišljavajući značenje postupaka drugih, mi u stvari, učestvujemo u izgrađivanju njihove subjektivnosti. A kako su ti naponi da osmislimo značenje tuđih postupaka, uvek podložni nekim interesima – psihologija je nauka čija se „moralna indiferentnost i politička nevinost“ moraju preispitati. Psihologija se, sledstveno tome, može sagledati kroz mrežu moći koja u njoj operiše. Šarenilo konstruktivističkih ideja – od Kelijeve pionirske teorije ličnih konstrukata, preko socijalnog i radikalnog konstruktivizma, diskurzivne psihologije, do Fukoove arheologije znanja – ima za rezultat brojne pravce koji nude praktične postupke (u skladu sa konstruktivističkim refleksivnim zaokretom) u hermeneutičkom i narativnom pristupu u psihoterapiji.

Tako, na primer, klasična psihologija nikada nije na zadovoljavajući način definisala pojmove normalnog i patološkog, a nebrojeno puta je upravo pojam abnormalnosti predstavljao kamen spoticanja u tradicionalnim predstavama o pojedinim (vreme je pokazalo) ključnim ličnostima iz sveta umetnosti i nauke. Tako su nenormalnima u svoje vreme proglašavani: Koprenik, Rable, Paskal,

²³ *Vigotski, L. S. „Mišljenje i govor“; NOLIT; Beograd, 1983; str. 331–332.*

Svedenborg, Van Gog, Strinberg, Volter (kada ga se odrekao, rođeni otac za njega je rekao: „Rodio sam dva ludaka, jednog u poeziji, drugog u prozi“), Bodler, Šo, Faradej, Vajninger...

Zanimljiv je primer markiza de Sada, koji je posle Revolucije napisao, između ostalog, i dela „Nova Žastin“ i „Julijine povesti“, zbog kojih će 1801. godine biti proglašen za umno poremećenu osobu. Smešten je u ludnicu u Šarentonu. Kada je Napoleon pročitao „Novu Žestinu“, naredio je da se markiz de Sad nikada ne pusti iz duševne bolnice, ostavljajući u službenom izveštaju o tom slučaju, indikativnu belešku: „Ovog ludaka je trebalo ubiti još kada je rođen. Sada je kasno. Njegovo proketo delo naneće mnoge patnje mnogim ljudima u budućnosti“.

Markiz de Sada do dana-današnjeg ostao je sinonim za „sadizam“ a ne za npr. tezu da je „Priroda jedini Bog“ ili za neke druge stavove o društvu, koje bi na zadovoljavajuće okruženje naišli tek u XX veku. On je tipičan primer „mentalno obolele osobe“, kome su dijagnozu dale kulturne prilike i dominantni društveni odnosi. Preovlađujući način mišljenja tog vremena dosegao je do današnjih dana, tako da je njegovo ime ostalo sinonim za perverziju i blud. U tumačenju, kako postupaka, tako i dela markiza de Sada, učestvovalo je jedno vreme sa svim svojim traumama i rigidnostima. A kako su ta tumačenja bila podložna raznolikim interesima (Crkva, vladajuća oligarhija koja je svom pogledu na svet prilagođavala opštevažeći moral, konzervativni aristokratski krugovi za koje je de Sad bio izdajnik zbog svojih liberalnih stavova...) pojam de Sadove bolesti nije „moralno indiferentan i politički nevin“. Kao, uostalom, i celokupna istorija psihologije. To se najlakše primećuje u vremenima istorijskih prevrata i diktatura (fašizam, staljinizam...), međutim ni naše vreme (navodno liberalno i demokratasko) nije nevinno kada je reč o kvalifikacijama „bolesno“ i „zdravo“.

Sličan primer imamo iz vremena rimske imperije. Interesantno je da su sva četvorica careva „najvećih ludaka“ (Tiberije, Neron, Kaligula i Heliogabal) bili ogorčeni protivnici Senata, da nije sačuvan nijedan podatak o njihovim životima koji bi poticao iz izvora bliskih njima (svi su uništavani odmah posle imperatorove

smrti) – tako da sve što je do današnjih dana sačuvano, potiče od njihovih političkih protivnika. Ne postoji nijedan validan dokaz da je npr. Neron zapalio Rim, niti da je Kaligula proglasio konja za senatora. Postoji, doduše, Kaligulina izjava koja je do nas došla iz nekoliko različitih izvora – da bi „njegov konj bio bolji senator od većine prisutnih”. Lako ćemo se složiti da je to, ipak, stvar nečije procene, a ne ludila. Tu vrstu procene danas bi neko mogao da ima i za ovdašnje narodne poslanike, pa ga niko zbog toga ne bi proglasio ludim. Osim u slučaju kada bi mogao da uništi sva dokumenta i nanovo napiše životopis spomenute osobe. Uostalom, pobednici pišu istoriju. Gebels je, na primer, još 1943. rekao: „Istorija će nas zapamtiti kao najveće državnike ili kao najveće zločince svih vremena.”²⁴ Zaista, da su nacisti kojim slučajem pobedili u II svetskom ratu, pitanje je šta bi se smatralo zločinom i kakvi bi danas bili kriteriji „normalnosti”.

„Ono što mentalno obolelu osobu čini mentalno obolelom ne zavisi samo od toga što ona čini, već i od toga kako njena kultura kategorizuje njeno ponašanje. Ove kategorije zavise od jezika kojim se uobličavaju, imaju svoj rok trajanja i s vremenom se menjaju u zavisnosti od preovlađujućih načina mišljenja. Zato se pitanje ljudske normalnosti mora proučavati kao deo društvenog života, a to pre svega podrazumeva uzimanje u obzir i njegove političke uloge.”²⁵

Ako se ima sve ovo u vidu, postavlja se pitanje zašto je sudstvo definitivno prihvatilo petljanje psihijatrije u domen deobe pravde, što je, pak, izrodilo ideju o mogućoj srodnosti između ludila i delikvencije. Drugim rečima: „Međutim, mora se postaviti još jedno pitanje, ovog puta sa stanovišta sudija i sudskog aparata. Zašto su oni zaista prihvatili, ako ne baš pojam monomanije, ono barem probleme koje je on izazvao? Verovatno će se reći da je velika većina sudija odbila da prizna ovaj pojam koji je omogućio transformaciju zločinca u ludaka čija je bolest bila činjenje zločina. Velikom upornošću i, moglo bi se dodati, sa izvesnim stepenom razboritosti. Učinili su sve što su mogli da uklone ovaj pojam koji su im lekari predložili, a koji su advokati spontano koristili u odbranama svojih klijenata. Ipak,

²⁴ Citirano po: **Arent, Hana**: „Ajhman u Jerusalimu: izveštaj o banalnosti zla“; „Samizdat/Free B92“; Beograd, 2000; str. 25.

²⁵ **Stojnov, Dušan**: „Od Psihologije ličnosti ka psihologiji osoba: (konstruktivizam kao nova platforma u obrazovanju i vaspitanju)“; „Institut za pedagoška istraživanja“; Beograd, 2005; str. 245.

preko ovih kontroverzi u pogledu monstruoznih zločina, zločina 'bez razloga', čak i unutar sudskih institucija uspostavila se ideja o mogućoj srodnosti između ludila i delikvencije.²⁶

Možda je upravo Fuko pružio advekatan odgovor na ovo pitanje: „Ako je psihijatrija postala toliko važna u devetnaestom veku to nije bilo naprosto zato što je na mentalne poremećaje, ili poremećaje u ponašanju, primenjivala novu medicinsku racionalnost, to je bilo zato što je funkcionisala kao neka vrsta javne higijene.“²⁷

Potrebu za institucijama javne higijene, pokazala su sva dosadašnja društva, ako ni zbog čega drugog a ono zbog toga da bi skinula odgovornost sa proklamovanih normativa. Naročito u XIX i XX veku. U tom kontekstu medicinska ili moralna neuračunljivost (bilo pojedinca, bilo društva u celini) mogu da posluže kao savršeno opravdanje za zločine bez presedana. Dokle god „slobodno sudijsko uverenje“ odlučuje o tome „da li je neko čovek“ ili „da li je neko normalan“, tj. da li predstavlja „opasnu individuu“ – pravni i opšteprihvaćeni društveni normativi nisu u potpunosti odgovorni za konsekvence.

Po sličnom principu skida se i kolektivna odgovornost za zločine. Uprkos tome što ne postoji kolektivna krivica, kao ni kolektivna nevinost (kada bi one postojale niko nikada pojedinačno ne bi bio ni kriv ni nevin) – ne može se prenebreći zaključak Hane Arent: „Time se, naravno, ne poriče da postoji *politička* odgovornost koja, međutim, postoji potpuno nezavisno od onoga što je učinio pojedini član neke grupe i koja se stoga ne može prosuđivati na temelju morala niti joj se može suditi na krivičnom sudu. Svaka vlada preuzima krivičnu odgovornost za dela i nedela svoje prethodnice, a svaki narod za dela i nedela prošlosti. Kada je Napoleon, preuzevši vlast u Francuskoj posle Revolucije, rekao: preuzeću odgovornost za sve što je Francuska ikad učinila od Svetog Luja do Komiteta javnog spasa, on je samo nešto naglašenije iskazao jednu od temeljnih činjenica političkog života. Uopšteno govoreći, to ne znači ništa drugo do da je

²⁶ *Fuko, Mišel: „Opasna individua“*, Ženske studije br. 13; „Centar za ženske studije“; Beograd, 2002; str. 15–16

²⁷ *Ibid*; str. 14.

svaka generacija, na osnovu toga što se rađa u istorijskom kontinuumu, opterećena gresima očeva kao što je i blagoslovena delima predaka.“²⁸

Ili, što bi nešto drugačijim rečima kazao Valter Benjamin: „Opasnost podjednako pretili i postojanju tradicije i njenim primaocima. Za oboje ta je opasnost istovetna: postati oruđe vladajuće klase. U svakoj epohi moramo pokušati da nasleđe ponovo preotmemo od konformizma, koji namerava da njime ovlada. Ta, Mesija ne dolazi samo kao spasitelj već i kao pobednik Antihrista. Sposobnošću da iz prošlosti raspiri iskru nade obdaren je samo onaj istoričar koji je prožet svešću da *ni mrtvi* neće biti sigurni pred neprijateljem, ako pobedi. A taj neprijatelj nije prestao da pobeđuje.“²⁹

PR
DIOGEN pro kultura
<http://www.diogenpro.com>

²⁸ *Arent, Hana*: „Ajhman u Jerusalimu: izveštaj o banalnosti zla“, „Samizdat/Free B92“, Beograd, 2000; str. 266.

²⁹ *Benjamin, Valter*: „Eseji“, NOLIT, Beograd, 1974; str. 81.